

AQSHNING MILLIY O'ZIGA XOSLIK ASOSLARI

Ulugbek Ishanxodjayev

*Istiqbolli xalqaro tadqiqotlar instituti
Amerikani o'rganish markazi rahbari*

Annotatsiya: *Maqolada Amerika milliy o'ziga xosligining shakllanishi va rivojlanishining asosiy siyosiy va mafkuraviy omillari ko'rib chiqiladi va milliy xarakter shakllanishining asosiy o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Mamlakat fuqarolarining o'z-o'zini identifikatsiya qilish shakllari va milliy o'ziga xoslik haqidagi fikrlarning xilma-xilligi, AQShning milliy o'ziga xosligi nima, u nima bo'lishi mumkin va nima bo'lishi kerakligi, etnik, irqiy, diniy va lingvistik omillarning xilma-xiligi qanday qilib mamlakat birligini saqlab qolgan holda Amerika jamiyatining mafkuraviy qutblanishiga olib kelishish mumkinligi masalalari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *Amerika o'ziga xosligi; milliy xarakter; milliy ong; Amerika e'tiqodi; Amerika orzusi; immigratsiya; din; protestantizm; singib ketish; birlik.*

Umumiy tushunchalar. “Amerika o'ziga xosligi” (*identity*) tushunchasi “Amerika millati”, “Amerika milliy ongi” tushunchalariga mos keladi, chunki Amerika milliy xarakterining o'ziga xos xususiyatlari va amerikalik bo'lish nimani bildirishini anglagan vaqtdan boshlab paydo bo'lishi va keyinchalik Amerika milliy o'ziga xosligini o'rnatish bilan bog'liqdir. Ushbu tushunchalarning mohiyatan farqi – Amerika o'ziga xosligi, Amerika millati, Amerika milliy xarakteri – ko'pincha noaniq, ular orasidagi farqlar aniq emas va, umuman olganda, bu iboralar sinonimdir.

Qo'shma Shtatlarning milliy o'ziga xosligi haqida gapirganda, Amerika o'ziga xosligining kelib chiqishi shtatlarning koloniyaga qaramligining tugashi bilan boshlanadi, deb ta'kidlash mumkin. Ushbu bayonotda mustaqillikni e'lon qilish harakati yangi tashkil etilgan siyosiy ta'limda jamiyatning o'ziga xosligi shakllanadigan vaqt bo'lib, uning muammolari madaniy, lingvistik, etnik, diniy bir xillikni shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarini anglatadi. 1775-yilda Mustaqillik deklaratsiyasining (*Declaration of Independence*) qabul qilinishi bilan amerikaliklar o'zini-o'zi anglashi va o'zlarini vujudga kelayotgan yangi siyosiy birlikning ma'naviy komponenti sifatida tan olish zarurati tug'ildi. Shtatlarda inqilobiy o'zgarishlarni boshlab bergan va ularning harakatlantiruvchi kuchiga aylangan avlod nafaqat yangi siyosiy institutlarning faoliyat yuritishi, balki Amerika millatining shakllanishi zarurat ekanligini ham angladi. Milliy

ong tuyg'usining rivojlanishi AQSh Konstitutsiyasi va barcha qabul qilingan qonun hujjatlarida o'z aksini topgan barcha qadriyatlar, falsafa va dunyoqarashning saqlanib qolishi bilan sodir bo'ldi.

Amerikalik o'ziga xoslik, o'zining kelib chiqishida, birinchi navbatda, amerikalik bo'lish nima ekanligini anglashgacha bo'lgan g'oyalarning timsoli edi. "Deyarli barcha boshqa jamiyatlardan farqli o'laroq, Amerikaning o'ziga xos jihati shundaki, u milliy madaniyat va etnik birdamlikka emas, balki g'oyalarga asoslangan"¹. Amerika o'ziga xosligining mohiyatini tushunish shundan kelib chiqadiki, Buyuk Britaniya bilan umumiy til, madaniyat va dinga ega bo'lgan Shimoliy Amerika koloniyalari aholisi o'z mustaqilligi uchun unga qarshi isyon ko'targan va shu tariqa o'z ajdodlarining uyidan alohida siyosiy birlik sifatida ajralib chiqqan. Amerika milliy o'ziga xosligining g'oyaviy mazmuni ingliz va fransuz faylasuflari, xususan, Lokk, Xobbs, Monteskyo va boshqa Yevropa mutafakkirlarining asarlaridan kelib chiqqan. "Amerikalik bo'lish ong va qalb masalasidir, chunki yaxshi amerikalik o'z mamlakatiga, uning erkinlik va demokratiya g'oyalariga sodiq bo'lgan odamdir"², deb ta'kidlagan F. Ruzvelt.

Amerikaliklar orasida irqiy va milliy o'ziga xoslik masalalari mamlakatga doimiy immigratsiya to'liqlari, shuningdek, qit'a bo'ylab tubjoy Amerika yerlarida qullik va kengayishning uzoq tarixi tufayli murakkab hisoblanadi. Osiyo, Lotin Amerikasi, Janubiy va Sharqiy Yevropa va dunyoning boshqa mintaqalaridan kelgan yangi muhojirlar Amerika aholisining madaniy va fenotipik xilma-xilligiga katta hissa qo'shgan.

Amerika o'ziga xosligi. Amerikaning o'ziga xoslik tushunchasi ikkita qarashga asoslanadi. *Birinchisi*, Amerika muhojirlar davlati; *ikkinchisi*, Amerika o'ziga xosligi turli xil immigrant etnik guruhlarini birlashtirgan va millat tuzilishini mustahkamlaydigan "Amerika e'tiqodi" (*American credo*) umumiy atamasi (*quyida batafsil*) bilan birlashtirilgan siyosiy tamoyillar to'plami bilan belgilanadi. Amerika jamiyatining bu ikki asosi odatda birgalikda ko'rib chiqiladi. Shunday qilib, amerikalik o'ziga xoslik "moddiy omil" – immigratsiya

¹ Edward Luttwak. The Endangered American Dream: How to Stop the United States from Becoming a Third-World Country and How to Win a Geo-Economic Struggle for Industrial Supremacy. N.Y.: Simon & Schuster. 1993.

² Arthur Schlesinger. The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society NY: Norton & Co. 1998.

natijasida yuzaga kelgan etnik xilma-xillik va “mafkuraviy omil” – liberal-demokratik qarashning o‘ziga xos mahsuli hisoblanadi.

S.Hantington o‘ziga xoslikning bir qancha asosiy ko‘rsatkichlarini aniqladi. *Birinchidan* – shaxslar ham, guruhlar ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bunday holda, shaxslar o‘ziga xoslikni oladi va uni faqat guruhlarda o‘zgartirishi mumkin. Ijtimoiy o‘ziga xoslik nazariyasi shuni ko‘rsatdiki, o‘ziga xoslik istagi odamlarni turli guruhlarda, ko‘pincha bir-biriga dushman bo‘lgan guruhlarda izlashga olib keladi. Shaxs bir vaqtning o‘zida ko‘plab guruhlarning a‘zosi bo‘lishi mumkin va shuning uchun shaxsiy o‘ziga xoslikni “almashtirish” qobiliyatiga ega. Guruh identifikatori, aksincha, odatda kamroq o‘zgaruvchan, chunki u oldindan belgilangan parametrlarga asoslanadi.

Ikkinchidan. Identifikatsiyalar, umuman olganda, tushunchalardir. Odamlar buni qabul qilish orqali o‘z shaxsiyatlarini ba’zilar tanlov, boshqalari esa zarurat yoki majburlash orqali yaratadilar. Shaxslar xayoliy mavjudotlardir: biz o‘zimiz haqimizda nima deb o‘ylaymiz, nimaga intilamiz, degan g‘oyalar bilan yashaymiz. Madaniy irsiyatdan (budan voz kechish mumkin), jinsdan (o‘zgartirilishi mumkin) va yoshdan (o‘zgartirib bo‘lmaydigan, ammo kurashish mumkin) tashqari, odamlar o‘zlarining shaxsiyatini aniqlashda nisbatan erkindirlar, hatto keyinchalik ushbu ta’rifning amaliy qo‘llanilishi bilan bog‘liq qiyinchiliklar paydo bo‘lsa ham. Irsiy xususiyatlar – masalan, millat – qayta ta’riflanadi yoki butunlay rad etiladi va millat tushunchasining o‘zi yillar davomida o‘zgaradi, har safar yangi mazmun kasb etadi.

Uchinchidan. Guruhlar kabi shaxslar (kamroq darajada bo‘lsa ham) bir nechta o‘ziga xosliklarga ega. Bular “qon”, hududiy, iqtisodiy, madaniy, siyosiy, ijtimoiy va milliy o‘ziga xosliklar bo‘lishi mumkin. Yuqorida keltirilgan identifikatsiyalarning shaxs yoki guruh uchun ahamiyati vaqt o‘tishi bilan vaziyatdan vaziyatga o‘zgaradi, garchi bu identifikatsiyalar bir-birini to‘ldirishiga yoki bir-biriga zid bo‘lishiga qaramay. “Faqat g‘ayritabiiy ijtimoiy vaziyatlar, masalan, harbiy janglar, eng muhimlaridan tashqari, barcha guruh identifikatorlarini vaqtincha yo‘q qilishi mumkin.”

To‘rtinchidan. Identifikatsiya ma’lum bir shaxs yoki guruhning boshqa odamlar yoki guruhlar bilan o‘zaro ta’siri natijasi bo‘lgan “o‘zlik” bilan belgilanadi. Boshqalar tomonidan idrok etish shaxs yoki guruhning o‘zini o‘zi aniqlashiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Agar inson yangi ijtimoiy muhitga

kirgandan so'ng, o'zini begona, chetlangan odamdek his qilsa, u ehtimol, o'zini begona deb hisoblay boshlaydi. Agar mamlakat aholisining aksariyati ozchilikni qoloq va johil deb hisoblasa, bu ozchilik vakillari bu munosabatni o'zlariga xos bo'lib qolishiga olib keladi. Ya'ni, o'ziga xoslik –shaxs yoki guruhning o'zini o'zi anglashi, lekin o'zini anglash subyektni boshqalar tomonidan idrok etishiga katta ta'sir qiladi³.

Amerika o'ziga xosligining shakllanishi XVII - XVIII-asrlarda asosan oq tanli inglizlar va protestantlar bo'lgan yevropalik ko'chmanchilarning Amerikaga kelishi bilan boshlandi. Ularning falsafasi, urf-odatlar va madaniyati Amerika jamiyatiga asos soldi va Amerikaning uzoq yillardagi rivojlanish yo'lini belgilab berdi. Amerikaliklarning ijtimoiy, siyosiy, axloqiy va diniy qarashlariga katta ta'sir ko'rsatgan puritanizm Angliyada XVI-asrning oxirgi uchinchi choragida Angliya cherkovidagi islohotchilik harakatidan kelib chiqqan. Puritanizmning asosiy tamoyili Injilda tasvirlanganidek, Xudoning inson qiladigan ishlari ustidan hukmronligini tom ma'noda tushunishdir.

Puritanlarning qarashlari, ta'limotlari va munosabatlari asta-sekin butun koloniyalar bo'ylab tarqaldi va boshqa protestant guruhlari madaniyatiga kirib, Amerikaning mafkuralanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Birinchi muhojirlarning “madaniy kodeksi”, uning asosiy elementlari Ko'hna Ahdning (*Old Testament*) o'nta Injil amri bo'lgan protestant qadriyatlari, masalan, individuallik, axloq, kundalik hayotda vazminlik va kamtarlik, odamlar Injildagi “foniy janatmakon yer” ni yer yuzidagi jannatning proektsiyasi sifatida, barcha azob chekayotganlar uchun mash'ali sifatida yaratishi mumkin va yaratishi kerakligiga ishonish, shuningdek, ish etikasi, ingliz tili, Britaniya qonunchiligi, adolat va hukumat hokimiyatining chegaralari Amerika o'ziga xosligining asosiy elementiga aylandi.

Bekorchilik gunoh hisoblanib, jamiyat farovonligi uchun qattiq va foydali mehnat qilganlarga hurmat bilan qaraladi (hanuzgacha amerikaliklar boshqa sanoati rivojlangan demokratik mamlakatlar aholisiga nisbatan ko'proq ishlaydi va kamroq dam oladi). “Masihiy taqdir” tuyg'usi va o'z siyosiy taqdirini belgilash amerikaliklarga ular fuqarolik bilan emas, balki asosiy tamoyillar bilan belgilanadigan “maxsus” mamlakatda yashashiga va Amerika “universal davlat”

³ Samuel P. Huntington. Who Are We? The Challenges to America's National Identity, Simon & Schuster. 2005.

ekanligiga, hukumat tamoyillari va axloqiy g'oyalari har bir insoniyat jamiyatiga tegishli va shuning uchun ularni boshqa millatlar madaniyatiga "targ'ib qilish" kerak ekanligiga ishonch hosil qildi.

Ushbu munosabatdan kelib chiqqan holda, birinchi muhojirlar erkinlik, tenglik, shaxsning qadr-qimmati, fuqarolar huquqlarini hurmat qilish, vakillik hukumati va xususiy mulk tamoyillari bilan "Amerika e'tiqodi" ni barpo qildilar. Ushbu muhojirlarning hayot tarzi yillar davomida butun jamiyatning turmush tarziga aylandi va hukmron siyosiy madaniyat, siyosiy institutlar, til, mehnat va jamoa etikasi hamda ko'plab yozilmagan qonunlarni vujudga keltirdi, ularga ko'chib kelganlar allaqachon yaratilgan jamiyatga qo'shilish uchun moslashishga majbur bo'ldilar. Millionlab muhojirlar va ularning avlodlari Amerika jamiyatida faqat hukmron madaniyatga singib ketganlari uchun boylik, kuch va e'tirofga erishdilar. Shu bilan birga, muhojirlar asosiy madaniyatni boyitib, asta-sekin uni o'zgartirdilar⁴.

Amerika o'ziga xosligining qadriyatlari AQSh boshqa davlatlarni fuqarolik huquqlari va erkinliklarini cheklash, giyohvand moddalar savdosi va terrorchilik faoliyatini qo'llab-quvvatlash yoki boshqa e'tiqodga ega bo'lgan odamlarni ta'qib qilish kabi "taqiqlangan ishlarga" jalb qilish darajasi bo'yicha tasniflashi va tartiblashi mezonidir. Amerika Qo'shma Shtatlari uchun boshqa mamlakatlar bilan hamkorlik qilishning printsiptial yondashuvi "umumiy qadriyatlar" (*common values*) bo'lib, ular orasida birinchi navbatda anglo-protestant yetakchilari turadi. Shuning uchun AQShning eng yaqin ittifoqchilari Buyuk Britaniya, Avstraliya, Kanada va Yangi Zelandiyadir. Shu sababli, bugungi kunda va kelajakda asosiy raqib-madaniy ustunlik va milliy o'ziga xoslik hissi kuchaygan Xitoy, ko'plab elita vakillari AQShni dushman sifatida qabul qiladigan mamlakat, siyosiy va iqtisodiy jihatdan AQShga dunyo hukmronligi uchun qarshi kurashishga qodir mamlakat.

Amerika o'ziga xosligining tadrijiy rivojlanishi. Amerikaliklarning milliy o'ziga xosligini his qilishlari AQSh tarixi davomida turlicha bo'lgan. XIX-asrda Amerika o'ziga xosligini shakllantirishga "taqdir muqarrarligi" (*Manifest Destiny*) doktrinasiga asoslangan g'arbga hududiy kengayish⁵ katta

⁴ David Hackett Fischer. *Albion's Seed: Four British Folkways in America*. New York: Oxford University Press. 1989.

⁵ Frontier harakati (ingl. Frontier – chegara) XIX asrning birinchi yarmida AQSh tarixidagi Shimoliy va Janubiy Dakota, Montana, Vayoming, Kolorado, Kanzas, Nebraska, Oklahoma va Texas Shtatlarida joylashgan

ta'sir o'tkazdi, bu jarayonda amerikaliklarning o'zlarini yagona xalq sifatida tasavvurlari mustahkamlandi. Kengayish tarafdorlari Amerikaga tutash yerlarni qo'shish faqat Amerika xalqiga yuklangan vazifa va uni bajarish zarur deb hisoblashgan. Yangi rivojlangan hududlarning har biri mamlakatning iqtisodiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilab berdi va siyosiy o'zgarishlarga olib keldi.

Fuqarolar urushi va Janubni qayta qurishdan so'ng (1861-1877) milliy o'ziga xoslik asosiy tushunchaga aylandi va Amerika millatchiligi to'liq ko'rinishga ega bo'ldi. Vaholanki, XX-asrda Janubiy va Sharqiy Yevropa mamlakatlaridan kelgan muhojirlar oqimining ko'payishi bilan, etnik o'ziga xoslik aslida Amerika o'ziga xosligining elementi sifatidagi o'z faoliyatini to'xtatdi. Shu bilan bir qatorda, ikkinchi jahon urushidan so'ng, fuqarolik huquqlari harakati va immigratsiya to'g'risidagi qonun hujjatlarini liberallashtirish (1955-1966) tufayli uning taqdirini irqiy o'ziga xoslik takrorladi.

Aynan o'sha vaqtdan boshlab amerikaliklar o'z mamlakatlarini etnik ko'pchilik va ko'p millatli jamiyat sifatida ko'rishni boshladilar. Angliya-protestant madaniyati birinchi marta hujumga uchradi va milliy o'ziga xoslikni faqat mafkura orqali aniqlash istiqboli paydo bo'ldi. XX-asrning oxiriga kelib Osiyo va Lotin Amerikasidan immigratsiya jarayonlari, multikulturalizm va diversifikatsiya ta'limotlarining tobora ommalashib borishi, ispan tilining AQShda ikkinchi til sifatida tarqalishi va Amerika jamiyatining bir qismini ispanlashtirish, diasporalarning ta'sirining kuchayishi, elitaning kosmopolitizm va transmilliy o'ziga xosliklarga sodiqligi jamiyatning parchalanishiga olib keldi.

Globallashuv bu jarayonga o'z hissasini qo'shdi, bu esa Amerika o'ziga xosligini yo'q qila boshladi: AQShning elitalari, davlat idoralari, kompaniyalari va boshqa muassasalari globallashuv jarayoni bilan boshqa mamlakatlardagi o'xshash tuzilmalarga qaraganda ancha yaqinroq bog'liqdir. Transmilliy korporatsiyalar o'z manfaatlarini Amerikaning milliy manfaatlaridan ustun ko'rdilar. Ular milliy o'ziga xoslikka muhtoj emaslar va federal hukumatni o'tmishdagi qoldiq sifatida qabul qilishadi, uning yagona vazifasi global iqtisodiyotni mustahkamlashga yordam berishdir. Biroq, 2001-yil 11-

“Yovvoyi G'arb” hududini o'zlashtirish bilan bog'liq davr. U asta-sekin kengayib, g'arbiy Tinch okeani sohiligacha harakatlangan.

sentyabrdagi yangi tahdidlar va voqealar jamiyatni “birlashgan xalq va birlashgan madaniyat” g‘oyasini qo‘llab-quvvatlaganlar atrofida birlashtirdi, Amerika xalqini birlashtirdi va milliy o‘ziga xoslik tuyg‘usini qayta tikladi.

Submilliy o‘ziga xoslikning rivojlanishi. Milliy o‘ziga xoslikning boshqalar ustidan hukmronligi davri 1960-yillarda Amerika madaniyati va tamoyillariga qarshi kurashish uchun birgalikda “dekonstruksionistlar” deb nomlanuvchi ommaviy ijtimoiy harakatlar paydo bo‘la boshlaganda pasaya boshladi. Ushbu harakatlar uchun Amerika umuman odamlarni umumiy madaniyat, tarix va e‘tiqod bilan birlashtirgan milliy davlat emas, balki turli irq, xalqlar va submilliy madaniyatlarning yig‘indisi bo‘lib, unda shaxslar o‘zlarini mamlakat bilan emas, balki ma‘lum guruhlarining manfaatlari bilan aniqladilar. Rasmiy tuzilmalar tomonidan qo‘llab – quvvatlanganidan so‘ng, bunday qarashlarni qo‘llab-quvvatlovchilar “erituvchi qozon” (*“melting pot”*) va “dimlama” (*“tomato soup”*) tushunchalarini rad etishdi (*quyida batafsil*) va aslida Amerika ko‘plab tarkibiy qismlardan iborat “shakarob” (*“salad”*) ekanligini ta’kidladilar.

Shuni aytib o‘tish kerakki, o‘z millatlarini parchalash hodisasini boshlaydigan rahbarlar insoniyat tarixida hech qanday o‘xshashlikga ega emas. “Dekonstruksionistlar” submilliy, irqiy, etnik va madaniy guruhlar jamiyatiga ta’sirini kuchaytirish uchun mo‘ljallangan turli xil ijtimoiy dasturlarni taklif qilishdi. Ular muhojirlarning jamoalarda “vatan ruhi” ni saqlab qolish istagini ma’qulladilar, ularga tubjoy amerikaliklar uchun mavjud bo‘lmagan huquqlarni berishdi, amerikalashtirish g‘oyasini “amerikaga zid” deb rad etishdi. Millat tarixini submilliy guruhlar tarixi bilan almashtirish istagi mavjud edi. Ushbu manipulyatsiyalarning asl maqsadi uch asr davomida yaratilgan Amerika o‘ziga xosligini parchalash va submilliy o‘ziga xosliklarni yuksaltirish edi⁶.

Biroq, “dekonstruksionistlar” g‘oyalari oddiy amerikaliklar tomonidan qo‘llab-quvvatlanmadi va jamiyatning siyosiy va intellektual sohalarida qizg‘in bahs-munozaralarga sabab bo‘ldi. Jamiyatda Amerika birligi va Amerika o‘ziga xosligini himoya qilgan ushbu “aksil inqilobga” ga qarshilik tezda shakllangan. Aksariyat amerikaliklar milliy o‘ziga xoslikni zaiflashtirish va submilliy o‘ziga xoslikni rivojlantirish g‘oyasini rad etishdi. Ko‘plab amerikaliklar vatanparvar, millatchi, milliy madaniyat, e‘tiqod va o‘ziga xoslikka sodiq qolishdi. Shunday

⁶ Michael Walzer. (1992). *What It Means To Be An American*. New York: Marsilio.

qilib, Amerika xalqi va elitasi o'rtasida kelishmovchilik paydo bo'ldi; ular Amerika nima va u nima bo'lishi kerak degan savolga bo'lingan edi.

“Amerika e'tiqodi” (*American credo*). Ushbu tushuncha Amerika jamiyatining asosi bo'lgan AQShning mafkuraviy va madaniy poydevorini aks ettiruvchi qadriyatlar, g'oyalar va tamoyillar to'plamini tavsiflash uchun ishlatiladi. “Amerika e'tiqodi” ning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bu din, matbuot va so'z erkinligi g'oyasi, shuningdek, Mustaqillik deklaratsiyasi va Konstitutsiyasida o'z ifodasini topgan shaxsiy baxt va kasbni erkin tanlash huquqidir.

“Amerika e'tiqodi” ning yana bir muhim jihati tenglik g'oyasi bo'lib, unda barcha amerikaliklar kelib chiqishi, irqi, jinsi yoki ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar, teng imkoniyat va huquqlarga ega bo'lishi kerakligi nazarda tutiladi. “Amerika e'tiqodi” shuningdek, adolat va qonuniylik, qonunning daxlsizligi va unga teng bo'lish istagi, qonun ustuvorligiga ishonish va uni amalga oshiradigan institutlarning ahamiyatini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, “Amerika e'tiqodi” o'z sa'y-harakatlari orqali individual mustaqillik va muvaffaqiyat tushunchasini o'z ichiga oladi⁷.

Biroq, aslida bu g'oyalar haqiqatni qanchalik aks ettirishi haqida bahs-munozaralar mavjud. Imkoniyatlar va resurslardan foydalanishdagi tengsizlik, shuningdek, inson huquqlariga rioya qilish bo'yicha tanlangan munosabat tanqid qilinadi, bu esa jamiyatni yaxshilash va rivojlantirishga qaratilgan jamoatchilik muhokamasi va munozaralarini rag'batlantiradi. Fuqarolik va ovoz berish huquqlari to'g'risidagi bir qator qonun hujjatlari “Amerika e'tiqodi” tamoyillarini kundalik haqiqatga yaqinlashtirish maqsadida qabul qilingan va ishga yollashda, saylovlarda, federal dasturlarda, ingliz tili maqomida va ta'lim olishda irqiy kamsitishlarni bartaraf etishga qaratilgan.

“Amerika e'tiqodi” tamoyillari – erkinlik, tenglik, demokratiya, fuqarolik huquqlari, kamsitishning yo'qligi va qonunning g'alabasi-bu o'ziga xos mafkuraviy belgilar, Amerika jamiyatining asosiy tarkibiy elementlari va angliya-protestant madaniyati va an'alariga asoslangan Amerika o'ziga xosligining asosidir.

⁷ William Tyler Page. The Book of the American's Creed. Kindle Edition. 2021.

“Amerika orzusi” (*American dream*). Nisbatan qisqa vaqt ichida yangi dunyoda yashagan turli irq va millatlarning ko‘pligi yagona davlat va katta “erituvchi qozon” [*“melting pot”*] doirasida butunlay boshqa odamlarni bir millatga birlashtira oladigan yagona mafkurani yaratishni talab qildi. Ushbu mafkura “Amerika orzusi” kontsepsiyasi hisoblanib, Amerika davlatining eng yuqori qadriyatlarini to‘plash, insonga muvaffaqiyatga erishish va hatto AQSh prezidenti bo‘lish yoki jamiyatning “qaymoqlari” orasida o‘z o‘rnini egallash imkoniyatiga ishonch beradi. “Amerika orzusi” AQSh migratsiyasi va Amerika o‘ziga xosligining missionerlik yo‘nalishining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bo‘lib, Amerikani asosan “qadriyatlar qonuni chiqaruvchisi” va xalqaro maydonda ijobiy rol o‘ynashga mo‘ljallangan zamonaviy dunyoning yetakchi geostrategik qahramoni sifatida shakllantirdi⁸. “Amerika orzusi” AQShga harbiy kuch ishlatmasdan strategik ustunlikka erishishga yordam beradigan “yumshoq kuch” ning asosidir.

Garchi bu ibora birinchi bor Traslou tomonidan “Amerika dostoni” (1931) kitobida keltirilgan bo‘lsa-da, uning ildizlari birinchi muhojirlarga tegishli: puritanlar Shimoliy Amerikadagi muhojirlar jamoalari uchun maxsus “ilohiy” rol tushunchasini shakllantirdilar. Ushbu kontsepsiya Amerika eksklyuzivligi va madaniyatining kelajakdagi Amerika mafkurasining negiziga aylandi. Amerika orzusining erkinlik, teng huquq va baxtga chaqiruvi Mustaqillik deklaratsiyasida o‘z ifodasini topgan bo‘lib, unda har bir inson tug‘ilishidan teng hamda erkin yashash, erkinlik va baxtga erishish uchun muayyan ajralmas huquqlarga ega ekanligi ta’kidlangan. Kundalik miqyosda bu qolip ko‘pincha AQSh aholisining hayot idealini anglatadi, bu yuqori hayot standartini (o‘z ko‘chmas mulki, yuqori maoshli ish, bir nechta transport vositalari, to‘liq tibbiy sug‘urta va boshqalar) va keyinchalik yuqori ijtimoiy qatlamlga o‘tishni anglatadi. “Biz hammamiz o‘zib ulg‘aygan Amerika orzusi juda oddiy va jozibali – agar siz qattiq mehnat qilsangiz va qoidalar bo‘yicha o‘ynasangiz, sizda Xudo ruxsat bergan darajada yuqoriga ko‘tarilish imkoniyati bo‘ladi”⁹. “Amerika orzusi” o‘z maqsadiga yetdi odamlarning ongiga singib, ularni barcha ijtimoiy qatlamlar uchun hayot maqsadi sifatida muvaffaqiyatga olib boradi.

⁸ Emily Rosenberg. *Spreading the American Dream: American Economic and Cultural Expansion, 1890-1945*. Hill & Wang. 1982.

⁹ Bill Clinton. *My Life*, Knopf; 1st Edition. 2004.

“Amerika orzusi” liberal rivojlanish konsepsiyasini shakllantirdi. Bu to'rtta asosiy tarkibiy qism bilan tavsiflanadi: 1) boshqa davlatlar Amerika tajribasini takrorlashi kerak va bu mumkin degan ishonch; 2) xususiy tadbirkorlik erkinligiga ishonish; 3) savdo va investitsiyalar uchun ochiq kirishni qo'llab-quvvatlash; 4) jamiyat, hukumat va umuman turmush tarzining Amerika tuzilishi dunyodagi ijtimoiy, madaniy va siyosiy tuzilishning eng to'g'ri, yagona adekvat va mumkin bo'lgan shakllari ekanligiga ishonch. Shu bois bu qadriyatlarni tarqatish, boshqa xalqlarni o'rgatish, ularga tegishli siyosiy va iqtisodiy tizimda qanday qilib to'g'ri, boy va muvaffaqiyatli yashashni o'rgatish kerak¹⁰.

Amerika tuzumi amalga oshirilayotgan siyosatning samaradorligi mafkuraning davlat boshqaruvi tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida mavjudligiga bog'liqligini tushunadi, chunki rivojlanish jarayoniga asosiy turtki iqtisodiyot emas, balki g'oya, tizim mafkurasi tomonidan beriladi. Madaniy va tarixiy qadriyatlarga asoslanib, “Amerika orzusi” tushunchasi uni ommaviy ongda mustahkamlashning yangi usullaridan foydalanish tufayli mashhurlikka erishdi. Ommaviy axborot vositalari, kino va adabiyot orqali axloqiy qadriyatlar va “Amerika orzusi”ni an'anaviy idrok etish bilan bevosita bog'liq bo'lgan muvaffaqiyatli tadbirkorlar, kino, shou-biznes va sport yulduzlari kabi ma'lum tasavvurlar va obrazlar yaratiladi. Umumiy internetlashtirish va kompyuterlashtirish Stiv Jobs, Mark Sukerberg, Bill Geyts kabi yangi, yanada intellektual shaxslarning zamonamiz qahramonlarini yaratdi. Bugungi kunga kelib, “Amerika orzusi” AQShning eng ko'p eksport qilinadigan qadriyatlaridan biri va mamlakat madaniy hayotining muhim tarkibiy qismi bo'lib qolmoqda.

Diniy omilining ta'siri. AQSh Konstitutsiyasi matnining dunyoviy xususiyatiga qaramay, din har doim ijtimoiy hayotda muhim rol o'ynagan va Aleksis De Tokvilga uni “AQShning eng muhim siyosiy instituti”¹¹ deb atashga imkon bergan. Ba'zilar fikricha, AQSh Konstitutsiyasida “diniy til” yo'qligi va birinchi tuzatish qoidalari Amerikaning “diniy bo'lmagan” dunyoviy mohiyatini ko'rsatadi. Biroq, ta'sisshilar Konstitutsiya matnida hukumat hokimiyatini cheklash va e'tiqod asoslarini mustahkamlash uchun rasman tan olingan cherkov tashkil qilishni taqiqladilar. Cherkov va davlatning ajralishi din

¹⁰ Lawrence R. Samuel. The American Dream: A Cultural History. Syracuse University Press. 2012.

¹¹ Tocqueville A. de. Democracy in America, 1835 - 1839. Reprint/Ed. J.P.Mayer, M.Lerner. New York: Harper & Row. 1966.

va jamiyatning o'ziga xosligini anglash natijasi edi. Davlat tomonidan o'rnatilgan din yo'q bo'lganda, amerikaliklar nafaqat o'zlari xohlagan dinga e'tiqod qilish, balki o'zlari xohlagan diniy birlashma va tashkilotlarni yaratishda ham erkin edilar. Natijada dunyoning hech bir davlatida AQShdagidek ko'plab diniy oqimlar, uyushmalar va firqalar mavjud emas, ularning aksariyati ruhan protestantdir.¹²

Shuni ta'kidlash kerakki, Amerika protestantizmi Yevropadan, ayniqsa cherkovlarning (anglikanlar va lyuteranlar) shakllanishini nazarda tutgan yo'nalishlardan farq qiladi. Puritanlar e'tiqodga eng g'ayratli edilar. Ular o'z aholi turar joylariga asos solib, butun dunyo uchun namuna bo'ladigan "foniy janatmakon yer" (*City upon the Hill*) yaratishni orzu qilib, "Yaratgan bilan shartnoma" tuzdilar; Puritanlar ortidan protestantizmning boshqa yo'nalishlariga mansub bo'lganlar o'zlarini "Amerika qur'asi" deb talqin qila boshladilar. Amerikaliklar Yangi dunyodagi vazifasini Injildagi Ko'hna Ahd nuqtai nazaridan belgilaganlar: ular "sahroda kevgan" "tanlangan xalq" va bu "va'da qilingan yerda" "yangi Isroil" yoki "yangi Quddus"ni yaratishni orzu qilganlar". Amerika uni "yangi osmon va yangi yer, adolat bayti", Yaratganing mamlakati sifatida ko'rdi. Amerikaning joylashuvi "diniy izlanishning hissiy, ma'naviy va intellektual belgilarini" oldi. Xudoning tanlanganligi va muqaddas vazifasi tuyg'usi qo'shimcha ravishda Amerikaning "qutqaruvchi xalq" va "istiqbolli respublika" sifatidagi ming yillik tushunchalariga qo'shildi¹³.

Protestant madaniyati amerikaliklarni qat'iy xudbinga aylantirdi. Protestant oqimlari aksariyati har bir insonning Injildan Tangrining kalomini mustaqil ravishda, ruhoniyl ierarxiya shaxsida vositachilarsiz idrok etishi zarurligini ta'kidlaydi. Amerikalik protestantizm nuqtayi nazaridan, inson o'zining muvaffaqiyati uchun javobgardir, bu yerda "farovonlik jamiyati" va "o'zini o'zi yaratgan odam" degan mashhur tushunchalar paydo bo'ldi. "Muvaffaqiyat idealini yaratgan va boylikni birinchi bo'lib maqtagan anglo-sakson protestantlari edi"¹⁴. Ko'p sonli ijtimoiy so'rovnomalar shuni ko'rsatadiki, amerikaliklar hayotdagi muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik

¹² Geoffrey C. Layman. *The Great Divide: Religious and Cultural Conflict in American Party Politics*. New York: Columbia University Press. 2001.

¹³ Sacvan Bercovitch. *The Puritan Origins of the American Self*. New Haven: Yale University Press. 1975.

¹⁴ Robert N. Bellah. *The Broken Covenant: American Civil Religion in a Time of Trial*. Chicago: University of Chicago Press, 2nd ed. 1992.

faqat ma'lum bir shaxsning iste'dodi va xarakteriga bog'liq deb sidqidildan ishonishadi va dunyoviy faoliyatda muvaffaqiyat insonga yaxshilik qilish majburiyatini yuklaydi.

Amerika tarixi davomida Amerikaning umumiy dindorligida ham, amerikaliklarning nasroniylikka sodiqligida ham o'zgarishlar bo'lgan. Ma'lum darajada, bu o'zgarishlar Amerika tarixi davomida hozirgi kungacha sodir bo'lgan diniy hayotni tiklashga qaratilgan "Buyuk tiklanishning" ning beshta to'ldirishini bilan bog'liq¹⁵. Biroq, Amerika dindorligining pasayish tendensiyasiga hech qanday dalil yo'q. Va bugungi kunda, boshqa rivojlangan mamlakatlar aholisidan farqli o'laroq va mamlakatdagi boshqa konfessiyalarning jadal o'sishiga qaramay, amerikaliklar xristian dinini har qachongidan ham ko'proq tanlaydilar. Shunday qilib, amerikaliklarning dindorligi to'g'risida ijtimoiy so'rov o'tkazishni moliyalashtirgan tashkilotning bayonotida shunday deyilgan: "amerikaliklar dinni shaxsiy axloq va xatti-harakatlar bilan bog'lashadi, uni axloqiy tanazzulga qarshi vosita deb bilishadi. Jinoyatchilik, foydaga chanoqlik, ota-onalarning beparvoligi, materializmning g'alabasi – shu va shunga o'xshash muammolarni amerikaliklar jamiyatning dindorligini tiklash orqali hal qilish mumkinligiga ishonishadi. Bundan tashqari, AQSh fuqarolarining aksariyati uchun qaysi din yo'qolgan qadriyatlarni tiklashga imkon berishi muhim emas".

Dindorlikning so'nggi o'sishi AQShda 1990-yillarda boshlangan va bugungi kungacha davom etmoqda¹⁶. Dindorlarning o'sishi har bir konfessiyada – asosiy protestant cherkovlari, yevangelist nasroniylar, xabash protestantlar, katoliklar va hatto dunyoviy orasida qayd etilgan. Dinga murojaat qilish korporativ dunyoga ham xosdir: korporativ Amerikadagi nasroniy guruhlar soni ikki baravar ko'paydi; shuningdek, korporatsiyalar xodimlari Tavrotni o'rganish uchun mingga yaqin jamiyat va ikki yuzdan ortiq musulmon guruhlarini tuzdilar. Bu guruhlarining barchasi "nafs balosi, haddan tashqari shuhratparastlik, keskin raqobat va tadbirkorlikka ochko'zligi" ga qarshi vositani izlamokda. Diniy va dunyoviy guruhlar o'rtasidagi keskin tortishuvlar uchta masala atrofida bo'ladi. Birinchidan, diniy tashkilotlarning ta'lim va xayriya faoliyati uchun davlat tomonidan moliyaviy va boshqa yordam

¹⁵ Joseph Tracy. The Great Awakenings, Banner of Truth. 2019.

¹⁶ Jim Denison, Ryan Denison. The Fifth Great Awakening and the Future of America. Kindle edition. 2023.

ko'rsatish darajasi. Ikkinchidan, davlat mulkidan, birinchi navbatda, maktablardan diniy guruhlar tomonidan va diniy maqsadlarda foydalanish muammosi. Uchinchidan, mafkuraviy muammo bo'yicha diniy tashkilotlar faoliyatiga qo'yilgan qonunchilik cheklovlari, har qanday dinni qaror toptirishni taqiqlash va diniy e'tiqodni erkin amalga oshirish huquqini ta'minlash.

Immigratsiya omili. Tarixiy nuqtayi nazardan, muhojirlarning singib ketishi, ayniqsa madaniy jihatdan, Amerika jamiyatining eng muhim yutug'idir. Ushbu muvaffaqiyat Amerika asoschi otalarining mafkuraviy tamoyillariga asoslanadi, ular bir ovozdan muhojirlarning etnik jihatdan bir hil jug'rofik hududlarda to'planishiga yo'l qo'ymaslik kerak degan fikrda edilar. "Agar muhojirlar birga joylashsa", deb ogohlantirdi J. Vashington, "ular o'zlari bilan olib kelgan til, an'ana va tamoyillarni saqlab qolishadi. Agar siz ularni xalqimiz bilan aralashishga majburlasangiz, ular yoki ularning avlodlari bizning qoidalarimizga, urf-odatlarimizga, choralarimizga va qonunlarimizga o'rganib qolishadi, boshqacha qilib aytganda, ular tez orada biz bilan bir xalq bo'lishadi". T. Jefferson, shuningdek, "muhojirlarni tezroq ko'nikish uchun mahalliy aholi orasida joylashtirish kerak", deb hisoblagan. B. Franklin "ularni inglizlar bilan aralashtirib, teng ravishda taqsimlash va eng ko'p to'plangan joylarda ingliz maktablarini tashkil etish" kerak deb hisoblagan.

Muhojirlarning singib ketishi Amerikaga aholisining ko'payishiga, butun qit'ani o'zlashtirishga imkon berdi, AQSh iqtisodiyotini millionlab baquvvat ishchilar va iste'dodli aqlar bilan ta'minladi va mamlakat vaqt o'tishi bilan ingliz-protestant madaniyati va "Amerika e'tiqodi" tamoyillariga so'zsiz sodiq bo'lib, Amerikaning zamonaviy dunyoning yetakchi kuchiga aylanishiga hissa qo'shgan millionlab odamlar bilan ta'minlandi. Ushbu yutuqning asosi o'ziga xos "ijtimoiy shartnoma" bo'lib, unga ko'ra muhojirlar Amerika jamiyatiga ingliz tilini aloqa tili sifatida qabul qilishlari, Amerika millatiga mansubligi bilan faxrlanishlari, "Amerika e'tiqodi" tamoyillariga ishonishlari va protestant etikasiga muvofiq yashashlari sharti bilan qabul qilingan. Singish jarayoni uchun mos metafora "distillash" bo'lib, unda kichik qismlarga qo'shilgan begona elementlar shunchaki erimaydi, balki aralashtiriladi va distillanadi, va uning natijasida, asl moddaning mohiyatiga ta'sir qilmaydi¹⁷.

¹⁷ Milton M. Gordon. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origin*. New York: Oxford University Press. 1984.

Vaqt o'tishi bilan immigratsiyaning kontseptual asoslari tarixiy va ijtimoiy jarayonlar ta'sirida o'zgardi. Amerika ko'p madaniyatli jamiyatga aylangani sababli, hozirgi muhojirlar o'zlarining "asl" madaniyatini saqlab qolish yoki ko'plab Amerika submadaniyatlaridan biriga qo'shilish imkoniyatiga ega. Endi ular Amerikada "qutbiy madaniyat" ni o'zlashtirmasdan singib ketishlari mumkin. Shu bilan birga, qarama-qarshi xususiyatga misollar mavjud: shunday qilib, osiyolik amerikaliklar yevropalik muhojirlarga qaraganda tezroq "oq" bo'lib qolishadi, chunki ularning an'anaviy qadriyatlari – mehnatsevarlik, intizom, o'rganishga intilish, tejamkorlik, kuchli oilaviy aloqalar-Amerikaning ingliz-protestant ruhiga eng mos keladi.

Biroq, singib ketish va amerikalashtirish endi sinonim atamalar emas. Bundan tashqari, radikal amerikalashtirish dasturi aslida Amerikaga qarshi va irqchilik, shovinizm, sinfiy kamsitish, diniy murosasizlik va etnik puritanizmning namoyon bo'lishi degan fikr keng tarqaldi. Garchi singib ketishsiz immigratsiya jamiyatda keskinlikni keltirib chiqarsa-da, AQSh hukumati, ayniqsa demokratlar davrida, muhojirlarni o'z ona tili, madaniyati va o'ziga xosligini saqlab qolishini ma'qullagan. Zamonaviy tuzilmalarning baynalmilalligini, uning rahbarlarining transmilliy va kosmopolit intilishlarini aks ettiruvchi amerikalashtirish tadbirkorlikni ham qiziqitirmaydi. Jamiyatga "milliylashtirmaydigan" ta'sir va etnik o'z-o'zini anglashning jadal o'sishi asosan AQShda zamonaviy maktab ta'limi tomonidan amalga oshiriladi¹⁸.

Bunday tendensiyalar Amerika fuqaroligini qabul qilgan muhojirlar soni doimiy ravishda kamayib borishiga yordam berdi, ammo boshqa mamlakatlarning fuqaroligini saqlab qolgan fuqarolikka qabul qilingan shaxslar soni doimiy ravishda o'sib bormoqda. O'z navbatida bu tendensiyalar Amerika fuqaroligining qadrsizlanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Ikki fuqarolik amaliyotining rivojlanishi bilan Amerika o'ziga xosligi o'zining aniqligi va eksklyuzivligini biroz susaytirdi. Amerika fuqaroligi asosan boshqa mamlakatlar fuqaroligiga qo'shimcha bo'lib qolmoqda. Ko'plab muhojirlar Amerika madaniyati yoki "Amerika e'tiqodi" ga jalb qilingani uchun emas, balki

¹⁸ Robert A. Carlson. The Quest for Conformity: Americanization Through Education. New York: John Wiley. 1975.

hukumat imtiyozlari va ijobiy harakatlar dasturlarining samarasidan foydalanishga bo'lgan arzimas istak tufayli AQSh fuqaroligiga aylanadi¹⁹.

Muhajirlar oqimi ko'plab etnik jihatdan xilma-xil "yangi amerikaliklar" ni keltirib chiqardi. Shunday qilib, Amerika bir necha o'nlab etnik guruhlariga ega bo'lgan ko'p millatli jamiyat bosqichidan o'n millionlab "ko'p millatli davlat" odamlari bo'lgan super etnik jamiyat bosqichiga o'tmoqda. Aholini so'nggi ro'yxatga olish ma'lumotlarini tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, millat va irq asta-sekin ahamiyatini yo'qotadi va urg'uning o'zgarishini ko'rsatadi. Bunga, xususan, irqlararo nikohlarning o'sishi yordam beradi, bu esa o'z irqiy guruhi bilan qat'iy identifikatsiyani yo'qotishiga olib keladi. Uchinchi va to'rtinchi avlod nuhojirlari "asosiy" Amerika madaniyatiga integratsiyalashganini ham e'tiborga olish kerak²⁰.

Immigratsiyaning afzalliklari – iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, demografik jonlanish, xalqaro munosabatlarni yaxshilash va mustahkamlash – ular uchun to'lanishi kerak bo'lgan narx bilan qoplanishi mumkin: kamroq ish joylari, kam ish haqi va ijtimoiy nafaqalar sonining qisqarishi. "tug'ilganlar", ijtimoiy ta'minotga federal xarajatlarning ko'payishi, jamiyatning qutblanishi, madaniy to'qnashuvlar, jamoatchilik ishonchining pasayishi, milliy o'ziga xoslikning an'anaviy mafkurasining eroziyasi. Immigratsiyani rag'batlantirish elita o'rtasidagi ziddiyatga, jamoatchilik noroziligiga olib kelishi va jamiyatda millatchilik va populistik shiorlarni ommalashtirishga yo'l ochishi mumkin.

¹⁹ Ijobiy harakatlar dasturlari (*Affirmative Action*) – ayollar va ozchilik guruhlariga imtiyozlar berishga qaratilgan ishga qabul qilish imtiyozlaridan tortib, o'qishga kirish kvotalarini ajratishgacha bo'lgan keng ko'lamli loyihalar va dasturlar.

²⁰ Richard D. Alba. *Ethnic Identity: The Transformation of White America*. New Haven: Yale University Press. 1990.